

Зоран Д. Недељковић¹

Андреј А. Семенов²

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици,
Филозофски факултет,
Катедра за социологију
Косовска Митровица (Србија)

177.6:316

316.2:929 Фром Е.

316.2:929 Сорокин П. А.

Преједни научни рад

Примљен 21/07/2025

Измењен 13/08/2025

Прихваћен 13/08/2025

doi: [10.5937/socpreg59-60322](https://doi.org/10.5937/socpreg59-60322)

СОЦИЈАЛНА УЛОГА ЉУБАВИ У УЧЕЊИМА ЕРИХА ФРОМА И ПИТИРИМА СОРОКИНА

Сажетак: Ослањајући се на релевантну литературу, аутори рада разматрају тумачења појма љубави у теоријама Ериха Фрома и Питирима Сорокина. Применом упоредне историјске методе и херменеутичког приступа анализирају сличности и разлике у разумевању овог појма у њиховим делима. Оба мислиоца деле критички однос према савременом друштву: Фром према дубоко отуђеном, а Сорокин према несолидарном потрошачком капиталистичком систему. Фром, социјални психолог и представник критичке теорије друштва, љубав схвата као способност која се мора развијати у контексту међуљудских односа. С друге стране, Сорокин, социолог културе, одбацујући ставове Марксових и Фројдових следбеника, развија идеју љубави као трансцендентне снаге која има потенцијал за моралну и друштвену обнову човечанства, у складу са његовом цикличном теоријом друштвеног развоја.

Кључне речи: љубав, алтруизам, отуђење, солидарност, Сорокин, Фром

УВОД

У овом раду разматра се појам љубави у теоријским увидима немачког социјалног психолога Ериха Фрома (Fromm, 1900–1980) и руско-америчког социолога Питирима Сорокина (1889–1968). Уочавају се сличности и разлике у њиховим схватањима социјалне улоге љубави у реконструкцији друштва и обнови потиснутих аутентичних вредности човека, насталих услед кризе идентитета након светских ратова и међунационалних сукоба средином двадесетог века. Са становишта хуманистичког социјализма, Фром критички сагледава постојеће друштвене поретке с обе стране Гвоздене завесе, слично као и Питирим Сорокин, који, као социолог културе, полази од резултата свог монументалног теоријског дела о друштвеној и културној

¹ zoran.nedeljkovic@pr.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-5071-8892>

² andrej.semenov@pr.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-8493-7209>

динамици у историји човечанства. Оба мислиоца била су принуђена да емигрирају из својих матичних земаља. Уточиште су пронашли у Америци. Сорокин је 1922. године протеран од стране Лењинових апаратчица и на „броду филозофа“ – броду који је превозио политичке прогнанике – заувек напустио Совјетски Савез, док је Фром, бежећи од нацистичког духа који је захватао Немачку, 1934. избегао судбину стигматизованих Јевреја. Иза Сорокина и Фрома остао је велики број књига које су писали током целог свог стваралачког живота. Оно што их повезује као ауторе јесте њихова непоколебљива вера у доброту као аутентичну особину људске природе. И управо из такве мисаоне перспективе једино су и могли да пруже праву слику човека у одвише турбулентном двадесетом веку. Раздиран између пословних обавеза и одговорности проистекле из незапослености, маркетер – личност оријентисана ка тржишту, како га је Фром назвао – није био у стању да осети не само да је носилац персоне коју има у друштвеним односима већ и творац самога себе до краја свог живота. Слично је размишљао и Сорокин, који је, ламентирајући над америчком сексуалном револуцијом, трагао за дубљим културно-историјским узроцима моралног пада и панике припадника средњег слоја америчког друштва. Према Сорокину, у двадесетом веку и даље доминира нихилизам, који настоји да превреднује традиционалне вредности, иако оне, према овом аутору, и даље представљају морално језгро и једину исправну опцију за очување породице и целокупне друштвене структуре. За Фрома, модерност производи инфантилне, конформне личности које, сходно потрошачкој култури, не само што друге у међуљудским односима доживљавају као робу већ и сопствену улогу схватају као нешто што се продаје на „тржишту личности“.

Сходно томе, и љубав за овог немачког социјалног психолога постаје роба. У таквој друштвеној и духовној ситуацији неизбежно се јављају апатија, равнодушност и стање безнађа, које карактерише „ментално здравље“ обичног америчког грађанина. Поставља се питање: да ли ова ментална одсутност у међуљудским односима онемогућује појаву љубави, не само као осећања већ и као активне историјске силе у друштву? То је уједно и проблем овог рада, у којем смо применили упоредни историјски и херменеутички метод ради успостављања теоријске паралеле између ова два мислиоца. Истраживању се приступило настојањем да се открију значења која су аутори желели да изразе у својим текстовима. Иако њихове критике капиталистичког друштва, на први поглед, делују слично и остављају утисак теоријске блискости у приступу феномену љубави, идејна полазишта са којих развијају појам љубави их међусобно удаљавају.

КРАТКА ИСТОРИЈА ПОЈМА ЉУБАВИ

О љубави се, не само као о осећању, расправљало још у старој Грчкој. Емпедокле (Εμπεδοκλῆς, 493–433. п. н. е.), грчки предсократовски филозоф из Агригента на Сицилији, писао је о љубави као о принципу организације универзума, који вечито непромењене елементе – воду, ватру, земљу и ваздух – држи складно измешане и уједињене у свету. Насупрот томе, мржња делује као космички принцип који тежи да раздвоји међусобно помешане елементе и тиме разори првобитну сферу.

Свет двадесет првог века, доба у којем ми живимо, по Емпедокловом учењу, налазио би се на средини прелаза између стања космичке љубави и мржње – између првобитне целине и потпуне раздвојености елемената. Мржња постепено продире у ту првобитну сферу, као што црв изједа јабуку, и на тај начин истискује љубав из ње. Након засићења мржње, поново се успоставља доминација љубави³, у циклусима који немају ни почетка ни краја (Copleston, 1988, стр. 98).

Ако тежиште појма љубави преместимо са онтолошке на религиозну сферу човековог живота, не можемо заобићи Платона (Πλάτων, 427. п. н. е. – 347. п. н. е.), Сократовог ученика, и његово ремек-дело *Гозба*. У том дијалогу Сократ преноси Диотимино мишљење да је за све облике љубави – према лепом телу, души, пословима и обичајима, науци и идеји лепоте – одговоран Ерот, који није бог, већ демон, биће које посредује између богова и људи, док је љубав „рађање у лепоти и телом и душом“ (Plato, 1985, стр. 77).

Са појавом хришћанства, љубав постаје једна од три врлине, уз веру и наду. Њено двомиленијумско искуство поставља пред вернике морални императив: љубити ближњег свога као самога себе, а агапе се уздиже као најузвишенији облик љубави. Под лупом рационализма, Спиноза (1632–1677) види њену суштину: „Љубав је радост, праћена идејом спољног узрока“ (Spinoza, 1983, стр. 160), а лепоту доводи у питање као нешто што зависи од начина на који се оно што називамо лепим посматра. Осамнаести век просветитељства, са непоколебљивом вером у разум, као и деветнаести век са идејом човекобоштва, доводе у питање хришћанско схватање љубави. Артур Шопенхауер у својој *Метафизици љолне љубави* своди љубав на инстинкт врсте (Schopenhauer, 2003). Фридрих Ниче у свом *Заратустри* с презиром пише о самилосној хришћанској љубави, која је више дух тежине што човека присиљава на пад, него снага која га уздиже: „...ваша љубав према ближњем није друго до ваша рђава љубав према себи самом“ (Nietzsche, 1985, стр. 63). У двадесетом веку, у невремену светских ратова и сукоба који се, попут домина, преносе и на наше савремено доба, наступа доба деконструкције свих великих теорија, на које се од тада гледа као на криви торањ у Пизи. У постмодерном друштву, у свету *homo economicus* и потрошача заробљеног у мрежи телекомуникација и информација, човек све више личи на машину коју опслужује, те бива лишен осећања која га чине човеком и по којима се разликује од „ведрога робота“ каквим желе да га учине владајуће елите неолибералног поретка. У атмосфери неверице према духовном животу човека и у стању свеопште резигнације, изазване апатијом која је захватила западну цивилизацију, као да се заборавило на љубав, више се мисли на плитку флуидну љубав (Bauman, 2009) него на осећање слободе које у нама пребива само док волимо. Два истакнута мислиоца, Ерих Фром и Питирим Сорокин, социјални психолог и социолог, у својим делима поново су реконструисали појам љубави достојан аутентичног човека. У наставку текста упознаћемо се са њиховим кључним категоријама којима расветљавају значење истинске љубави – љубави која је, под велом ужурбане свакодневице, означена као небитна за пословног човека.

³ Са Емпедокловом онтологијом љубави не би се сагласио Шекспир, један од највећих песника западне цивилизације. Његов стих из *Ромеа и Јулије* то јасно исказује: „О мржњо, што од љубави си сва!“ (Shakespeare, 1981, стр. 32).

ФРОМОВО СХВАТАЊЕ ЉУБАВИ

У духу франкфуртске критичке теорије друштва, у доба снажног утицаја егзистенцијалистичке филозофије, Фром пише три кључна дела: *Бекство од слободе* (1941), *Човек за себе* (1947) и *Здраво друштво* (1955). Пише једнако занимљиво и стилски уједињено, те га читају и они који се иначе позивају на есеје великих књижевника и филозофа попут Жан-Пола Сартра и Албера Камија. У овим делима укрштају се егзистенцијални проблеми слободе – нарочито бекство од ње у фашизам и ауторитаризам – са питањима хуманистичке етике и љубави, који човека чине човеком за себе, а не само бићем по себи. Такође се разматрају страх, усамљеност и смисао аутентичног постојања, који се могу превазићи једним другачијим модусом егзистенције – модусом бивствовања, уместо модуса имања, који је током историје човечанства увек био привлачнији Адамовом потомству. Мислима из ових поменутих дела, Фром је утабао стазу која га је одвела до дефинисања појма љубави, коју није тумачио само као осећање већ – према наслову првог поглавља свог новог дела *Умеће љубави* (1956) – као одговор на проблем људске егзистенције. Љубав за овог социјалног психолога није само „...однос према некој одређеној особи; она је став, оријентација карактера која одређује однос особе према свету као целини, а не према једном ‘објекту’ љубави“ (Fromm, 2025, str. 77).

Управо због тога Фром пише о умећу љубави као о вештини која се поступно усавршава. Он упозорава своје читаоце на то да ће их ово дело брзо разочарати уколико од њега буду очекивали савете о физичкој љубави. Као што смо, макар делимично, одговорни за обликовање сопственог карактера, на сличан начин смо позвани да радимо на сопственој способности за љубав – за што потпунију и целовитију љубав која се испољава у међуљудским односима. Уколико пасивно ишчекујемо да објекат наше љубави постане достојан нашег интересовања, односно ако бирачки приступамо томе коме ћемо пружити пажњу, никада нећемо развити умеће љубави. Слично томе, сликар који одбија да слика јер предмети нису довољно инспиративни за његову уметност, никада неће развити своју сликарску вештину. У првом примеру реч је о појединцу који, чак и када воли, не поседује способност да истински воли – односно, заправо не воли; у другом – о сликару који, услед избегавања практичног вежбања, није развио своје умеће. Рекли бисмо да је реч о вештини зреле љубави, која се, према Фрому, исказује ставом: „Треба те јер те волим“, за разлику од незреле љубави, коју карактерише мисао: „Волим те јер те треба“. Предуслов за способност истинске љубави јесте одсуство страха од самоће, јер се управо из немира при помисли да будемо насамо са собом јавља примарни страх од усамљености. Стога: „...ко тежи да постане мајстор у том умећу, мора започети с вежбањем дисциплине, концентрације и стрпљења у току сваке фазе свога живота“ (Fromm, 2025, str. 151).

Фром нам приказује анатомију људске љубави, разоткривајући њену духовну структуру, која се, према њему, заснива на бризи, одговорности, поштовању и настојању да се, у мери у којој је то могуће, спозна вољена особа. Ревносно испуњавање сваког од ових услова за остваривање аутентичне љубави значи развијати љубав као праксу коју мора да прати рационална вера у вољену особу. Ирационална вера, напротив, представља основ лажне љубави која се манифестује међу појединцима

препуштеним мишљењу већине или ауторитетима којима су, било непосредно, било посредно, подложни. У таквим околностима, одлуке се доносе не на основу сопственог уверења и суда, већ према предрасудама укореењеним у јавном мњењу.

Фром пише да постоји више врста љубави: братска љубав, мајчинска љубав, еротска љубав, љубав према себи и љубав према Богу. Све ове врсте љубави тешко би могле бити остварене уколико човек не воли себе. Морамо најпре волети себе да бисмо могли волети друге. Супротно томе, волети друге само да бисмо кроз то заволели себе представља лажну љубав. Љубав према себи није исто што и себичност, јер себичан човек не уме да воли себе:

„Себичност и љубав према себи далеко од тога да су идентичне, оне су у ствари супротности. Себична особа не воли себе превише него премало; у ствари, она себе мрзи. Овај недостатак наклоности и бриге за себе, што је само један знак њене непродуктивности, оставља је празну и фрустрирану.“ (Fromm, 2025, стр. 151)

Братска љубав која, према Фрому, представља љубав према свим људским бићима – облик импулса солидарности – уколико пређе меру која је у свему неопходна, може лако прећи у своју супротност. У психоанализи се та појава тумачи као неуротична несебичност, односно као псеудољубав, нарочито уколико онај ко непрестано помаже другима и даље осећа унутрашњу несрећу.

У модерном западном друштву, у којем се отуђеност настала у друштвено-економским односима с макро нивоа преноси на микро заједнице, неминовно долази и до трансформације, па чак и дезинтеграције љубави између двоје заљубљених. Та љубав бива нарушена услед све већег социјално-психолошког притиска, који се испољава у форми одговорности и обавеза што их појединац трпи. Тај притисак постаје још интензивнији уколико човек живи, како Фром каже, у модусу имања, у којем се вредности одређују ставом „имати више“, а не у модусу бивствовања, у којем се смисао људске егзистенције усмерава ка начелу биофиличне личности – оне која воли живот и стреми томе да *буге* више. Стога:

„Сваки партнер тражи другог попут бродоломника који тражи даску – ради опстанка. Односи превасходно засновани на „имању“ су тешки, оптерећени, препуни сукоба и љубоморе. Говорећи уопштено, основни елементи у односима појединаца у модусу постојања заснованом на имању су такмичење, антагонизам и страх.“ (Fromm, 2018, стр. 118)

У таквим условима друштвене стварности јављају се облици нарушене љубави, као што су љубав ради узајамног сексуалног задовољења и љубав као „тимски рад“, односно као склониште од усамљености – облици који представљају превасходно друштвено структурирану патологију љубави. Услед све већег утицаја масовне културе – путем телевизије, серија, филмова, реклама, концерата, штампе и других јавних гласила – млади људи бивају увучени у матрицу нових облика љубави, који нису ништа друго до форме псеудољубави, као што су идолатријска и сентиментална љубав. Обе врсте љубави усмерене су ка славним поп и рок иконама, као и глумачким звездама, и намећу обрасце понашања нетипичне за обожаваоце из ранијих времена. Ипак, оне представљају тек имитацију аутентичне љубави на филмском платну и одраз

су дубоке глади за љубављу, коју је у реалном, отуђеном свету потрошачке културе тешко остварити.

У анализи појма љубави, Фром полази са становишта марксистичке критике друштва и теоријских увида Сигмунда Фројда, с тим што у извесној мери прави отклон од оба мислиоца, развијајући сопствену теорију у духу хуманистичке етике и социјализма. Иако у делу *С ону ситрану окова илузије* (Fromm, 1984, str. 15) отворено изјављује да је Маркс неоспорно дубљи и оригиналнији мислилац од Фројда, Фром током целокупног свог стваралаштва не одустаје од дијалога са оснивачем психоанализе. Стога, у духу своје аутентичне мисли, након што је исцрпео све аргументе за и против, Фром закључује да се у љубав мора веровати не само као у индивидуални већ и као у социјални феномен – посредством ког та вера најзад постаје рационална вера, сходна истинској природи човека. Развијајући тему умећа љубави постепено и аналитички, Фром на крају истоименог дела долази до коначне дефиниције љубави и изјављује:

„Они који су озбиљно заокупљени љубављу као јединим рационалним одговором на проблем људске егзистенције, морају доћи до закључка да, ако љубав треба да постане социјални, а не искључиво индивидуалистички, маргинални феномен, онда су у нашој друштвеној стварности неопходне важне и радикалне промене.“ (Fromm, 2025, str. 174)

СОРОКИНОВО СХВАТАЊЕ ЉУБАВИ

Две године пре објављивања Фромовог *Умећа љубави*, изашло је из штампе Сорокиново дело *The Ways and Power of Love* (1954). У овој књизи Сорокин сублимира знања из социологије, филозофије, културне историје и психологије. Полази са сасвим другачијег теоријског становишта од Фрома. Његово циклично схватање историјског кретања није било сагласно ни с Марксовим историјским материјализмом, ни с психоаналитичким учењем и разумевањем људске природе Сигмунда Фројда. У свом чувеном делу *Друштвена и културна динамика* (Sorokin, 2002), он пише о три система вредности: идеацијском, сензитивном и идеалистичком – из којих се кристалишу три исто тако названа система културе, који се у кружном току смењују у историји човечанства. У једном тренутку, на врху историјског точка који се окреће попут воденичког са лопатицама које захватају речни ток, доминира једна од тих култура и тиме даје обележје духу времена. То, међутим, не значи да преостале две не постоје у периоду превлађујућег система вредности, већ да су исцрпеле своје креативне могућности и немају шта значајно да понуде у областима духовне и материјалне културе. Према Сорокину, савремено доба обележено је сензитивном, односно чулном културом, која је већ прошла свој зенит, попут Сунца на заласку. Неко друго Сунце – Сунце идеационих (духовних) или идеалистичких (прелазних, синтетичких) вредности – изаћи ће на културном хоризонту историје човечанства. Из те културно-историјске перспективе Сорокин сагледава смисао и значај љубави. Уколико се осврнемо на Сорокиново схватање људске психе, уочићемо да оно представља дијаметралну супротност у односу на психоаналитичко учење о структури

човекове душе. Наиме, структура личности, према Сорокину, није трослојна – ид (подсвест), его (свест или ја) и суперего (над-ја или савест) – већ четворослојна: биолошки несвесно, биолошки свесно, социокултурна свест и надсвест (Sorokin, 1954, стр. 84). Ову нову схему личности Сорокин је формулисао у сарадњи са бројним истраживачима. Једном од кључних методолошких грешака које је уочио код Фројдових следбеника сматрао је мешање две суштински супротстављене енергије – оне подсвесне (животно-инстинктивне) и оне надсвесне (у старогрчкој мисли „нус“, у хришћанској традицији „дух“, а у савременој науци „стваралачки порив“). У нешто касније објављеном делу *The American Sex Revolution* (1956), Сорокин наглашава да је неопходна унутрашња трансформација – како у свести и срцу појединца, тако и у моделима понашања мушкараца и жена у америчком друштву – као и промена у доминантним културним обрасцима и институционалним структурама, с циљем успешне реконструкције сексуалног живота, а посредно и ширег социокултурног поретка у Сједињеним Америчким Државама (Sorokin, 1956, стр. 153). Према мишљењу овог руско-америчког социолога, Америка се налази на цивилизацијском раскршћу и пред избором: да ли ће се кретати ка сексуалној анархији, препуштајући се најнижим инстинктивним поривима, или ће се определити за пут разумног сексуалног поретка у којем сексуална љубав није сводива искључиво на физиолошки процес, већ подразумева и виши степен менталног и духовног учешћа. У супротном, упозорава Сорокин, и однос силоватеља и жртве, као и однос између проститутке и њеног клијента, па чак и сваки однос међусобно мрзећих мушкараца и жена, могао би се формално означити као „сексуална љубав“ (Sorokin, 1956, стр. 181).

Тек након што се човек ослободи утицаја деструктивних последица сексуалне револуције, могући су истинско самоизграђивање и обнова интегритета личности. Тиме се, према Сорокиновој визији, отвара простор за искуство потпуне, „тоталне“ љубави, као вишедимензионалне енергије која човеку омогућава да превазиђе ограничења своје доминације на Земљи и уздигне се до нивоа полубожанског ствараоца, способног да влада не само сопственим животом већ и делом универзума. Сорокин поставља провокативно питање: ако је човек сведен само на скуп електрона и протона или тек на перверзну животињу вођену искључиво инстинктима, зашто би уопште постојао етички или рационални основ да га поштујемо, бринемо о његовој будућности или настојимо да реконструишемо човечанство (Sorokin, 1948, стр. 100)? Критику постојећег моралног стања читаве западне цивилизације Сорокин је изложио у књизи *The Crisis of Our Age* (1941), констатујући да је криза обухватила не само систем истине (науку, филозофију и религију) него и етику и право, анализирајући њену појаву као последицу ратова, револуција, самоубиства, сиромаштва, криминала и менталних болести. Дакле, помодна фројдовска психоанализа, према њему, није могла да реши проблем кризе љубави и идентитета, јер је и она, као и друге науке, била захваћена кризом насталом као последица промене социокултурног система – преласка из фазе доминације идеационе (духовне) културе у сензитивну (чулну) фазу.

У делу *The Ways and Power of Love* (1954) Питирим Сорокин приступа феномену љубави аналитички, разматрајући га кроз седам основних аспеката. На религијском плану, љубав се појављује у три облика: као *Ерос*, као *Аїаїе*, те као синтеза ова два модалитета љубави, чиме се обухвата и телесна и духовна димензија човекове егзистенције.

У етичком аспекту, љубав се дефинише као највиша морална вредност, која је неодојива од појмова истине и лепоте, те се представља као централни елемент етичког идеала. Онтолошки аспект љубави огледа се у њеној креативној снази, која делује у различитим нивоима стварности – физичком, органском и психосоцијалном – што Сорокин доводи у везу с мишљењем древних мислилаца, попут Емпедокла. Физички аспект подразумева љубав као силу која омогућава кохезију и хармонију у неорганском микрокосмосу и макрокосмосу, односно у целокупној васиони. На биолошком нивоу, љубав се манифестује кроз функције репродукције и родитељске бригае о потомству, чиме постаје основни механизам одржања живота. У психолошком аспекту, љубав се сагледава као извор најдубље човекове среће и унутрашњег испуњења, нарочито када се остварује „због љубави саме“. Коначно, у друштвеном аспекту, љубав се анализира кроз концепте социјалне солидарности, узајамне помоћи, сарадње, јединства, добросуседских односа и породичних веза, те се третира као темељна социјална повезаност унутар људских заједница (Sorokin, 1954, str. 13).

Сорокин полази од уверења да љубав рађа љубав, а мржња мржњу, те стога кроз седам наведених аспеката – као кроз седам прозора сопствене теоријске осматрачнице – анализира љубав не само као емпиријску појаву већ и као њену онтолошку суштину. На крају своје студије о љубави, Сорокин у алтруизму препознаје врховни облик љубави – синтезу агапе, универзалне добре воље и њеног трансцендентног извора. Из тог извора, тзв. апостоли љубави – било да су то срећни, преобраћени или посредни алтруисти (код којих не постоји драматичан преокрет у животу) – попут Христа, Толстоја или Гандија, делују у стању надсвести као генији универзалне љубави. Они мобилишу несвесне, свесне и надсвесне снаге човека, довољне да елиминишу већину узрока ратова и тиме омогуће обнову и наставак мисије човечанства.

Узвишена љубав је прихватљива за сва људска бића. Само она може сваку моралну вредност поставити на њено право место, без обзира на то колико се појединци и групе разликују у свом погледу на свет. Она обједињује људе, чинећи их боголиким, и крије се иза различитих имена: саосећање, симпатија, милосрђе, добротворство, поштовање, пријатељство, агапе, ерос. Својим вечним моралним заповестима она испуњава смисао људског постојања (Sorokin, 1954, str. 485).

ЗАКЉУЧАК

Када два научника пишу о љубави као друштвеном феномену, не као о осећању, већ као о врлини, вештини која се учи и временом усавршава, отвара се простор за дубљу анализу њене друштвене функције. Фром види љубав као први покретач отпора свеопштем отуђењу и неслободи унутар друштвеног система – као активан чинилац одупирања вредностима и нормама које намећу анонимни ауторитети. За Сорокина, она је историјска сила која, кроз форму алтруизма и ширење агапе љубави, може изазвати глобалну промену друштва, што чини њену социјалну улогу. Код Сорокина љубав је трансцендентна; код Фрома, лична вештина у оквиру секуларног друштва. Док Фром своју теорију љубави развија из угла психоаналитичке теорије и марксистичке критике друштва, у којој љубав има пре свега еманципаторски карактер

за оног који активно воли, дотле Сорокин пише о љубави као најмоћнијој енергији у универзуму – сили социјалне солидарности, која као таква има превасходно есхатолошки карактер за судбину човечанства. Са друге стране, оба аутора схватају љубав као активну трансформативну снагу, за разлику од функционалистичких социолога и системских теоретичара (Luhmann, 2010), по којима је љубав такође активна друштвена сила, али пре свега у служби интеграције и стабилности друштвеног поретка. Код Фрома, са становишта хуманистичке психоанализе и социјалне етике, љубав је психосоцијална пракса која ослобађа човека и истовремено представља рационалан одговор на проблем људске егзистенције. Критикујући потрошачки менталитет западне цивилизације, он истиче да човек тек зрелом љубављу – кроз бригу, одговорност и поштовање – може пружити активан отпор отуђењу унутар секуларне културе, насталом услед све веће бирократизације и технократизације друштва. Љубав је за њега уметност којом се треба бавити, из које се учи и у којој се човек усавршава, развијајући притом сопствену емоционалну интелигенцију како би се одупро свеопштој апатији и равнодушности као последицама „машинизације“ живота.

Код Сорокине, са становишта социологије културе и хришћанске метафизике, љубав је трансцендентна сила која има спасоносну моћ за човечанство. Пре свега, реч је о алтруистичкој љубави, коју он назива тоталном љубављу, блиском хришћанској агапе. Такав облик љубави, према њему, у стању је да изазове глобалну солидарност и моралну трансформацију човечанства.

Сорокин такође критикује капитализам и његову потрошачку културу, али за разлику од Фрома, не полази од Марксовог историјског материјализма, већ од схватања друштва у оквиру своје цикличне социолошке теорије. Уједно, у његовим радовима приметан је извесан презир према Фројдовој психоанализи, из које је Фром поникао као социјални психолог.

Алтруистичка љубав код Сорокине представља врх пирамиде људске љубави, док је код Фрома она тек једна, и то братска, међу више различитих облика љубави. Трансцендентна суштина љубави код Сорокине остварује се у надсвесном постојању ретких појединаца, које он назива „апостолима љубави“. Насупрот томе, према Фрому се зрела, аутентична љубав може развити једино ако човек живи у модусу бивствовања – у унутрашњој хармонији свесног и подсвесног дела своје личности.

Сорокинова антропологија полази од појма богочовештва, док Фромова од идеје човекобоштва; отуда и проистичу суштинске разлике у њиховом схватању човека и љубави.

Zoran D. Nedeljković¹
Andrej A. Semenov²
University of Priština, in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy, Department of Sociology
Kosovska Mitrovica (Serbia)

THE SOCIAL ROLE OF LOVE IN THE TEACHINGS OF ERICH FROMM AND PITIRIM SOROKIN

(Translation *In Extenso*)

Abstract: Drawing on the relevant literature, the authors of this paper explore the interpretations of the concept of love in the theories of Erich Fromm and Pitirim Sorokin. Using a comparative historical method and a hermeneutic approach, they analyze the similarities and differences in how the concept of love is understood in their respective texts. Both thinkers share a critical attitude towards contemporary society: while Fromm criticizes its deep alienation, Sorokin focuses on the non-solidaristic nature of the consumer capitalist system. Fromm, as a social psychologist and representative of critical theory, understands love as a capacity that must be cultivated within the context of interpersonal relationships. In contrast, Sorokin, a sociologist of culture, rejects the views of Marxist and Freudian followers and develops the idea of love as a transcendent force with the potential for the moral and social renewal of humanity, consistent with his cyclical theory of social development.

Keywords: love, altruism, alienation, solidarity, Sorokin, Fromm

INTRODUCTION

This paper will address the concept of love in theoretical insights of German social psychologist Erich Fromm (1900–1980) and Russian-American sociologist Pitirim Sorokin (1889–1968). Similarities and differences can be observed in their respective understanding of the social role of love in the reconstruction of society and recovery of the man's suppressed authentic values, emerging due to the identity crisis after the world wars and international conflicts in the mid-20th century. From the perspective of humanistic socialism, Fromm critically considers the existing social orders on both sides of the Iron Curtain, similarly to Pitirim Sorokin, who, as a sociologist of culture, starts from the results of his monumental

¹ zoran.nedeljkovic@pr.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-5071-8892>

² andrej.semenov@pr.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-8493-7209>

theoretical work on social and cultural dynamics in the history of humanity. Both thinkers were forced to emigrate from their home countries. They found refuge in the USA. In 1922, Sorokin was exiled by Lenin's apparatchiks and on the "philosophers' ship" – the ship transporting political exiles – he left the Soviet Union forever, whereas Fromm, running away from the Nazi spirit spreading in Germany, avoided the fate of the stigmatized Jews in 1934. Sorokin and Fromm left a large number of books they wrote throughout their creative lives. What connects them as authors is their unwavering faith in goodness as an authentic feature of human nature. It is exactly from this thinking perspective that they could provide a true picture of man in the excessively turbulent 20th century. Torn between business obligations and responsibility deriving from being unemployed, the marketer – the person oriented towards the market, as defined by Fromm – was not able to feel that he was the bearer of the person he had in social relations, but also the creator of himself until the end of his life. Sorokin thought in a similar way – lamenting over the American sexual revolution, he searched for deeper cultural-historical causes of the moral fall and panic of the members of the middle class of US society. According to Sorokin, the 20th century is still dominated by nihilism which strives to re-value traditional values although, according to this author, they still constitute the moral core and the only proper option for preserving the family and the overall social structure. To Fromm, modernity produces infantile, conformist personalities that, in line with consumer culture, not only perceive others in interpersonal relations as commodities, but they also understand their own role as something that is sold in the "personality market".

Accordingly, love also becomes a commodity to this German social psychologist. In this social and spiritual situation, apathy, indifference and the state of hopelessness inevitably emerge, characterized by the "mental health" of an ordinary American citizen. The question arises as to whether this mental absence in interpersonal relations prevents the emergence of love, not only as an emotion, but also as an active historical force in society. At the same time, it is a problem in this paper, in which we applied the comparative historical and hermeneutical method for the purpose of establishing a theoretical parallel between these two thinkers. The research in this paper was addressed in an attempt to discover the meanings the authors wanted to express in their texts. Although their respective criticism of capitalist society at first sight seems to be similar and leave an impression of theoretical closeness in the approach to the phenomenon of love, the conceptual starting points from which they develop the concept of love actually drive them apart.

A BRIEF HISTORY OF THE CONCEPT OF LOVE

Love, not only as an emotion, was discussed back in Ancient Greece. Empedocles (Εμπεδοκλῆς 493–433 BC), a Greek pre-Socratic philosopher from Agrigento in Sicily, wrote about love as a principle of the organization of the universe, which holds eternally unchanged elements – water, fire, earth and air – mixed in harmony and united in the world. In contrast, hatred acts as a cosmic principle striving to separate the intermixed elements and thus destroy the original sphere.

The 21st century world, the era in which we live, according to Empedocles, would be in the middle of the transit between the state of cosmic love and hatred – between the

original whole and complete separation of the elements. Hatred gradually penetrates into the original sphere, just as a worm eats into an apple, thus displacing love from it. After the satiation of hatred, the domination of love is re-established³, in the cycles with no beginning or end (Copleston, 1988, p. 98).

If we shift the focus of the concept of love from the ontological to the religious sphere of man's life, we cannot avoid Plato (Πλάτων, 427 BC – 347 BC), Socrates' disciple, and his masterpiece *Symposium*. In this dialogue, Socrates cites Diotima's belief that all forms of love – for the beautiful body, soul, occupations and customs, science and the idea of beauty – are the responsibility of Eros, who is not a god but a demon, a being mediating between gods and people, while love is "being born in beauty, both with the body and the soul" (Plato, 1985, p. 77).

With the emergence of Christianity, love becomes one of the three virtues, together with faith and hope. Its two-millennia experience places a moral imperative to believers: to love one's neighbour as oneself, while agape is emphasized as the neighbour highest form of love. Spinoza (1632–1677) sees its essence under the microscope of rationalism: "Love is joy, accompanied by the idea of an external cause" (Spinoza, 1983, p. 160), while he questions beauty as something that depends on the way in which what we call beautiful is seen. The 18th century of enlightenment, with unwavering faith in reason, as well as the 19th century with its idea of anthropomorphism, brings into question the Christian understanding of love. In *The Metaphysics of Sexual Love*, Arthur Schopenhauer reduces love to an instinct of the species (Schopenhauer, 2003). In his *Zarathustra*, Friedrich Nietzsche contemptuously writes about compassionate Christian love, which is more a spirit of the weight forcing man to fall than the force raising him: "...your neighbour-love is your bad love of yourselves" (Nietzsche, 1985, p. 63). In the 20th century, the bad time of world wars and conflicts that, like dominoes, have poured into our modern era, there was an age of deconstruction of all great theories, coming to be seen as the Leaning Tower of Pisa. In post-modern society, in the world of *homo economicus* and the consumer trapped in the telecommunication and information network, man increasingly resembles a machine he serves, i.e., he is becoming deprived of the feelings that make him man and by which he differs from the "bright robot" into which the ruling elites of the neoliberal order would like to turn him. In the atmosphere of distrust to man's spiritual life and in the state of overall resignation caused by apathy which spread in the Western civilization, love seems to be forgotten while shallow, fluid love seems to be primarily considered (Bauman, 2009) – rather than the feeling of freedom residing in us only while we love. In their works, two outstanding thinkers, Erich Fromm and Pitirim Sorokin, a social psychologist and a sociologist, once again reconstructed the concept of love worthy of the authentic man. In the text below, we will learn about their key categories which cast light on the meaning of true love – love that is, under the veil of everyday rush, marked as unimportant to the businessman.

³ Shakespeare, one of the greatest poets of the Western civilization, would not agree with Empedocles' ontology of love. His verse from *Romeo and Juliet* clearly shows it: "O brawling love, O loving hate, O anything of nothing first create!" (Shakespeare, 1981, p. 32).

FROMM'S UNDERSTANDING OF LOVE

In the spirit of the Frankfurt critical theory of society, in the era of a strong influence of existentialist philosophy, Fromm wrote his three major works: *Escape from Freedom* (1941), *Man for Himself* (1947) and *The Sane Society* (1955). He writes in an interesting and stylistically uniform way, and that is why he is also read by those who cite essays of great authors and philosophers such as Jean-Paul Sartre and Albert Camus. In this works, existential problems of freedom – particularly escaping from it into fascism and authoritarianism – are intertwined with the questions of humanistic ethics and love, which make man a man for himself and not only a being in itself. Moreover, Fromm explores fear, loneliness and the meaning of authentic being, which may be overcome by a different mode of existence – the mode of being instead of the mode of having, which has always been more appealing to Adam's descendants throughout the history of humanity. With his thoughts from the above-listed works, Fromm paved the path that took him to the definition of the concept of love, which he did not interpret only as an emotion, but also – in line with the title of the first chapter of his new work *The Art of Loving* (1956) – as an answer to the problem of human existence. To this social psychologist, “love is not primarily a relationship to a specific person; it is an attitude, an orientation of character which determines the relatedness of a person to the world as a whole, not toward one ‘object’ of love” (Fromm, 2025, p. 77).

That is exactly why Fromm writes about the art of loving as an art that is gradually perfected. He warns his readers that this book would soon disappoint them if they expect any advice about physical love. Just as we are, at least partly, responsible for forming our own character, we are similarly invited to work on our own ability to love – as complete and wholesome love as possible, which is manifested in interpersonal relations. If we passively wait for the object of our love to become worthy of our interest, i.e., if we choose who to dedicate our attention, we will never develop the art of loving. In a similar way, the painter who refuses to paint because objects are not sufficiently inspirational for his art will never develop his painting skill. In the first example, it is an individual who, even when he loves, does not have the ability to love truly – i.e., he actually does not love; in the second example, it is a painter who, because of avoiding practical exercise, has not developed his art. We would say that it is an art of mature love which, according to Fromm, is expressed as follows: “I need you because I love you”, in contrast to immature love, which is characterized by the thought: “I love you because I need you”. The prerequisite for the ability to love truly is the absence of fear from loneliness, because it is from the anxiety at the thought of being alone with ourselves that the primary fear from loneliness evolves. Namely, “anyone who aspires to become a master in this art must begin by practicing discipline, concentration and patience throughout every phase of his life” (Fromm, 2025, p. 151).

Fromm shows us the anatomy of human love, revealing its spiritual structure that is, according to him, based on care, responsibility, respect and knowledge, to an extent that is possible, of the loved person. Diligent fulfilment of each of these conditions for achieving authentic love means developing love as a practice which must be accompanied by rational faith in the loved person. On the contrary, irrational faith is the foundation of false love which is manifested among individuals left to the opinion of the majority or the authorities to which they are either directly or indirectly subject. In such circumstances, decisions are

not made on the basis of own beliefs and judgment, but in line with the prejudice rooted in public opinion.

Fromm writes about a number of different kinds of love: brotherly love, motherly love, erotic love, self-love and love of God. All these kinds of love could hardly be achieved if man did not love himself. We must first love ourselves in order to love others. In contrast, loving others only in order to love ourselves is false love. Self-love is not the same as selfishness because a selfish man does not know how to love himself:

“Selfishness and self-love, far from being identical, are actually opposites. The selfish person does not love himself too much but too little; in fact, he hates himself. This lack of fondness and care for himself, which is only one expression of his lack of productiveness, leaves him empty and frustrated.” (Fromm, 2025, p. 151)

Brotherly love that, according to Fromm, is love for all human beings – a form of an impulse to solidarity – in case it exceeds the extent that is necessary in everything, may easily turn into its own opposite. In psychoanalysis, this phenomenon is interpreted as neurotic unselfishness, i.e., as pseudo-love, particularly if the one who constantly helps other still feels inner unhappiness.

In modern Western society, in which alienation emerging in socio-economic relations is transferred from the macro level to micro-communities, there is inevitably transformation and even disintegration of love between two persons in love. This love is disturbed due to an increasing socio-psychological pressure, which is manifested in the form of responsibility and obligations suffered by an individual. This pressure becomes even more intense if man lives, as Fromm says, in the mode of having, in which values are determined by the attitude of “having more”, and not in the mode of being, in which the meaning of human existence is directed towards the principle of the biophilic person – the one that loves love and aspires *to be* more. Namely:

“Each partner seeks the other like a shipwrecked man seeking a plank – for survival. Relationships based primarily on “possession” are difficult, burdensome, full of conflict and jealousy. Generally speaking, the basic elements in the relationships of individuals in the possession-based mode of existence are competition, antagonism and fear.” (Fromm, 2018, p. 118)

In such conditions of social reality, forms of undermined love emerge, such as love for mutual sexual pleasure and love as “teamwork”, i.e., as a refuge from loneliness – forms representing mainly a socially structured pathology of love. Due to the increasing influence of mass culture – via television, series, films, commercials, concerts, print and other public media – young people are being involved in the matrix of new forms of love, which are nothing but forms of pseudo-love, for example idolatrous and sentimental love. Both kinds of love are directed towards famous pop and rock icons, as well as film stars, and they impose behaviour patterns non-typical of fans from earlier times. However, they are only an imitation of authentic love on the film screen and reflect deep hunger for love, which is difficult to achieve in today’s real and alienated world of consumer culture.

In the analysis of the concept of love, Fromm starts from the position of the Marxist critique of society and Sigmund Freud’s theoretical insights, while he distances himself

to a certain extent from both Marx and Freud, developing his own theory on the spirit of humanistic ethics and socialism. Although in his book *Beyond the Chains of Illusion* (Fromm, 1984, p. 15) he openly states that Marx is indisputably a deeper and more original thinker than Freud, throughout his creative work Fromm never gives up the dialogue with the founder of psychoanalysis. Therefore, in the spirit of his authentic thought, after exhausting all arguments for and against, Fromm concludes that love must be believed in not only as an individual, but also as a social phenomenon – through which this faith finally becomes rational, in line with the man's true nature. By gradually and analytically developing the topic of the art of loving, at the end of the eponymous book Fromm reaches the final definition of love and states:

“Those who are seriously concerned with love as the only rational answer to the problem of human existence must, then, arrive at the conclusion that important and radical changes in our social structure are necessary, if love is to become a social and not a highly individualistic, marginal phenomenon.” (Fromm, 2025, p. 174)

SOROKIN'S UNDERSTANDING OF LOVE

Two years before Fromm's *The Art of Loving*, Sorokin's book *The Ways and Power of Love* (1954) was published. In this book, Sorokin sublimes the knowledge from sociology, philosophy, cultural history and psychology. He starts from a theoretical perspective completely different from Fromm. His cyclical understanding of historical flow was not in line either with Marx's historical materialism or with Sigmund Freud's psychoanalytic teaching and understanding of human nature. In his famous work *Social and Cultural Dynamics* (Sorokin, 2002), he writes about three systems of values: ideational, sensate, and idealistic – from which three cultural systems are crystallized, which alternate in a circular flow in the history of humanity. At one moment, at the top of the historical wheel turning like a millstone, with the blades taking the river flow, one of these cultures dominates and thus gives the feature to the spirit of time. However, it does not mean that the remaining two cultures do not exist in the period of the prevailing system of values, but that they have exhausted their creative potentials and have nothing significant to offer in the spheres of spiritual and material culture. According to Sorokin, modern era is marked by sensate or sensual culture, which has already passed its zenith, like the setting Sun. Some other Sun – the Sun of ideational (spiritual) or idealistic (transitional, synthetic) values – will rise on the cultural horizon of the history of humanity. Sorokin perceives the meaning and importance of love from that cultural-historical perspective. If we look at Sorokin's understanding of human psyche, we will see that it is a diametral opposite to the psychoanalytic teaching about the structure of the human soul. As a matter of fact, the structure of personality, according to Sorokin, is not three-layered – id (subconscious), ego (conscious or I) and superego (super-I or conscience) – but four-layered: biological unconscious, biological conscious, socio-cultural consciousness and super-consciousness (Sorokin, 1954, p. 84). This new personality scheme was formulated by Sorokin in cooperation with numerous researchers. One of the key methodological errors he observed in Freud's followers was mixing two essentially opposed energies – subconscious (life-instinctive) and the super-conscious (in Ancient

Greek thought – “nous”, in Christian tradition – “spirit”, and in modern science – “creative impulse”). In the book published a little later, *The American Sex Revolution* (1956), Sorokin points out that internal transformation – both in the individual’s consciousness and heart and in the behaviour models of men and women in American society is necessary – as well as the change in the dominant cultural patterns and institutional structures, for the purpose of successful reconstruction of sexual life and, directly, a broader socio-cultural order in the United States of America (Sorokin, 1956, p. 153). According to this Russian-American sociologist, America is at the civilizational crossroads and has to choose: whether it would move towards sexual anarchy, abandoning to the lowest instinctive urges, or whether it would opt for the road of reasonable sexual order in which sexual love cannot be reduced solely to the physiological process, but it also implies a higher degree of mental and spiritual participation. Otherwise, as Sorokin warns, the rapist-victim relationship, the prostitute-client relationship, and even any relationship of mutually hating men and women, could be formally labelled as “sexual love” (Sorokin, 1956, p. 181).

It is only after man frees himself from the effects of the destructive sexual revolution consequences that his true self-construction and renewal of the personality integrity is possible. In this way, according to Sorokin’s vision, the space is opened for experiencing complete, “total” love, as multidimensional energy which enables man to overcome the limitations of his domination on Earth and to rise to the level of a semi-divine creator, able to rule not only over his own life, but also over part of the universe. Sorokin poses a provocative question: if man is reduced only to a set of electrons and protons or to a perverse animal guided exclusively by instincts, why would there be any ethical or rational basis for respecting him, caring for his future or trying to reconstruct humanity (Sorokin, 1948, p. 100)? Sorokin presented the critique of the existing moral state of the entire Western civilization in his book *The Crisis of Our Age* (1941), stating that the crisis involved not only the system of truth (science, philosophy and religion), but also ethics and law, analyzing its emergence as a consequence of wars, revolutions, suicides, poverty, crime and mental illnesses. Namely, according to him, fashionable Freudian psychoanalysis could not resolve the problem of the crisis of love and identity because it, just as other sciences, was struck by a crisis emerging as a consequence of the change of the socio-cultural system – transition from the stage of the domination of ideational (spiritual) culture to the sensate (sensual) stage.

In his book *The Ways and Power of Love* (1954), Pitirim Sorokin approaches the phenomenon of love in an analytical manner, exploring it from seven basic aspects. At the religious level, love is manifested in three forms: as *Eros*, as *Agape* and as a synthesis of these two love modalities, thus including both bodily and spiritual dimensions of man’s existence. From the ethical aspect, love is defined as the highest moral value that is inseparable from the concepts of truth and beauty, and is represented as the central element of the ethical ideal. The ontological aspect of love is reflected in its creative power which acts at different levels of reality – physical, organic and psycho-social – which Sorokin connects with the thought of ancient thinkers, such as Empedocles. The physical aspect implies love as a force which ensures cohesion and harmony in the non-organic microcosm and macrocosm, i.e., in the entire universe. At the biological level, love is manifested through the functions of reproduction and parental care for children, thus becoming the basic mechanism of survival. From the psychological aspect, love is seen as the source of man’s deepest happiness and inner fulfilment, particularly when achieved “because

of love itself”. Finally, from the social aspect, love is analyzed through concepts of social solidarity, mutual help, cooperation, unity, good-neighbour relations and family ties, and is treated as a fundamental social connection within human communities (Sorokin, 1954, p. 13).

Sorokin starts from a belief that love generates love, while hatred generates hatred, and that is why through these seven aspects – like seven windows of his own theoretical lookout – analyzes love not only as an empirical phenomenon, but also as its ontological essence. At the end of his study on love, Sorokin recognizes the supreme form of love in altruism – a synthesis of agape, universal good will and its transcendental source. From that source, the so-called apostles of love – either happy, converted or indirect altruists (who have not experienced a dramatic turning point in their lives) – such as Jesus Christ, Tolstoy or Ghandi, act in the state of superconsciousness as geniuses of universal love. They mobilize man’s unconscious, conscious and superconscious strengths, sufficient to eliminate most causes of wars and thus enable the renewal and continuation of the humanity’s mission.

Sublime love is acceptable to all human beings. Only love can put every moral value in its proper place, no matter how much individuals and groups differ in their worldviews. It unites people, making them God-like, and hides behind different names: compassion, sympathy, mercy, charity, respect, friendship, agape, eros. With its eternal moral commandments, it fills the meaning of human existence (Sorokin, 1954, p. 485).

CONCLUSION

When two scientists write about love as a social phenomenon, not as an emotion but as a virtue to be learned and perfected over time, the space opens for a deeper analysis of its social function. Fromm sees love as the first driver of resistance to overall alienation and non-freedom within the social system – as an active factor of resistance to values and norms imposed by anonymous authorities. To Sorokin, it is a historical force that, through a form of altruism and spreading of agape love, which constitutes its social role. In Sorokin’s works, love is transcendental; in Fromm’s works, it is a personal art within secular society. While Fromm develops his theory of love from the perspective of the psychoanalytical theory and Marxist critique of society, in which love primarily has an emancipatory character to the one who loves actively, Sorokin writes about love as the most powerful energy in the universe – the force of social solidarity, which, as such, has mainly an eschatological character for the fate of humanity. On the other hand, both authors understand love as an active transformative force, unlike functionalist sociologists and system theoreticians (Luhmann, 2010), who also find love an active social force, but primarily in the service of integration and stability of the social order. In Fromm’s works, from the perspective of humanistic psychoanalysis and social ethics, love is a psycho-social practice which liberates man and, at the same time, constitutes a rational answer to the problem of human existence. Criticizing the consumer mentality of the Western civilization, he points out that man only with mature love – through care, responsibility and respect – can put up active resistance to alienation within secular culture, created due to increasing bureaucratization and technocratization of society. To him, love is an art which should be cherished, from which one learns and specializes in, developing own emotional intelligence in order to resist overall apathy and indifference as consequences of life “mechanization”.

In Sorokin's works, from the aspect of the sociology of culture and Christian metaphysics, love is a transcendental force with the saving power for humanity. Above all, it is altruistic love, which he calls total love, close to Christian agape. This form of love, according to him, is capable of causing global solidarity and moral transformation of humanity.

Sorokin also criticizes capitalism and its consumer culture but, unlike Fromm, he does not start from Marx's historical materialism but from understanding society within his cyclical sociological theory. At the same time, in his works it is possible to discern certain contempt towards Freud's psychoanalysis, from which Fromm emerged as a social psychologist.

Altruistic love in Sorokin's works is the top of the pyramid of human love, while in Fromm's works it is just one, brotherly love, among many various forms of love. The transcendental essence of love in Sorokin is realized in the super-conscious being of rare individuals he calls "the apostles of love". In contrast, according to Fromm, mature, authentic love may develop only if man lives in the mode of being – in internal harmony of the conscious and subconscious parts of his personality.

Sorokin's anthropology starts from the concept of divine humanity, while Fromm's anthropology starts from the idea of anthropomorphism; that is where the essential differences derive in their understanding of man and love.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Bauman, Z. (2009). *Liquid Love*. Novi Sad: Mediterran. [In Serbian]
Copleston, F. (1988). *A History of Philosophy: Greece and Rome*. Beograd: BIGZ. [In Serbian]
Fromm, E. (1984). *Beyond the Chains of Illusion*. Zagreb: Naprijed. [In Serbian]
Fromm, E. (2016). *Escape from Freedom*. Beograd: Nova knjiga plus. [In Serbian]
Fromm, E. (2017). *The Sane Society*. Podgorica: Nova knjiga. [In Serbian]
Fromm, E. (2018). *Man for Himself*. Beograd: Kosmos izdavaštvo. [In Serbian]
Fromm, E. (2018). *To Have or To Be?*. Beograd: Kosmos izdavaštvo. [In Serbian]
Fromm, E. (2025). *The Art of Loving*. Beograd: Vulkan. [In Serbian]
Luhmann, N. (2010). *Love as Passion*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [In Serbian]
Nietzsche, F. (1985). *Thus Spoke Zarathustra*. Beograd: Grafos. [In Serbian]
Plato (1985). *Ion; Symposium; Phaedrus*. Beograd: BIGZ. [In Serbian]
Schopenhauer, A. (2003). *The Metaphysics of Sexual Love; On Women*. Novi Beograd: Knjiga. [In Serbian]
Shakespeare, W. (1981). *Plays*. Sarajevo: Svjetlost. [In Serbian]
Sorokin, P. A. (2002). *Social and Cultural Dynamics*. Podgorica: CID. [In Serbian]
Sorokin, P. A. (1956). *The American Sex Revolution*. Boston: Porter Sargent.
Sorokin, P. A. (1941). *The Crisis of Our Age*. New York: E.P. DUTTON & CO., INC.
Sorokin, P. A. (1948). *The Reconstruction of Humanity*. Boston: The Beacon Press.
Sorokin, P. A. (1954). *The Ways and Power of Love*. Boston: The Beacon Press.
Spinoza, B. de (1983). *Ethics*. Beograd: BIGZ. [In Serbian]